

ԱՐԵՊ. ԱՄԻՍ.

„Նորոգումն է արծարծումն հնացելոյն“:

Հին Իսրայէլ.

Արարատեան դաշտում վաղուց չտեսնուած երկար ու խոտաշունչ ձմեռը վերջապէս անցի է տալիս քո առաջ, գարնանաբեր ամիս, հնազանդելով բնութեան անսուտ օրէնքներին, որ նախախնամող Աջը սահմանել է աշխարհիս կառավարութեան համար: Վերջանում է ցրտի և սառնամանիքի թագաւորութիւնը. երկաթ երկաթ թմբեցուցիչ գիշերները փախչում են ահա մեզնից. գալիս է կայտառ Արեգ ամիսն և աւետում է մեզ վերանորոգութեան մի շրջան: Օրն ու գիշերն հաւասարում են, լոյսի և ջերմութեան իշխանութիւնն հետզհետէ զօրանում է և ընդարձակուում և զարուն իւր հանդիսաւոր գնացքով բերում է մեզ կենդանիների ծնունդ, բուսականութեան աճումն և մարդիկների վերակենդանութիւն: Մեր ամէնքի ռասմեայ գերութեանն յաջորդում է նոր ազատ կեանք ազատ բնութեան սնուցիչ և կազդուրիչ գրկի մէջ:

Այո՛ բարեյաջող փոփոխութիւնների ազդեցութեան տակ, բնական է, որ մենք Արեգ ամսի մէկին (Մարտի 9-ին) գարնան տօն կատարէինք և իրարու նոր տարի շնորհաւորէինք: Սակայն այգպէս չէ, ապաքաղաքար, մեր տօմարի հաշիւը: Ինչպէս որ շատ բաների մէջ մեր կեանքն ու գնացքը, կարծես, բնութեան հակառակ է կազմուած, այնպէս էլ տարեշրջանի նորոգութեան յիշատակը: Տօմարադիրը մեզ առել է այժմ մի շատ անբնական ամանոր: Յունուարի մէկին տարեմըտի տօն ենք կատարում մենք առանց իմանալու, որ հենքի օտարամոլութեան, կոյր հետեղութեան արդիւնք է այդ, որին ընտելացել ենք, չտեսնելով նորա մէջ վնասակար բան, մանաւանդ թէ ազգային ծէսն ու սովորութիւնը մոռացած և միշտ մոռանալու պատրաստ լինելով: Չենք կարող սակայն չխոստովանել, որ Յունուարի մէկին ամանորի յիշատակ կատարելու ոչ մի ազգային կրօնական հիմք չունինք: Հայոց համար Յունուարի

մէկը չէր և չէր կարող լինել ժամանակի նորոգութեան սկիզբն:

Ա.

Շատ հիմունքներ կան մտածելու, որ Հայոց հին ամանորի յիշատակն հանդիպում էր գարնանամուտին այնպէս, ինչպէս և հին Պարսից տարեմուտն էր, որ արդի Պարսիկները, չնայելով ժամանակների և կրօնի խիստ փոփոխութեանը, պահպանել են զրեթէ նոյնութեամբ: Առհասարակ հին Հայերը և նոյնա հարեան ցեղակից ազգերը տարուայ շրջանի մասին այլ կերպ էին մտածում: Սոքա տարին երկու կէս անելով, գարնանամուտն ընդունում էին իբրեւ առաջին ամանոր և աշնանամուտն իբրեւ երկրորդ, երկրագործ և խաշնարած ժողովրդի համար երկու նշանաւոր վայրկեաններ, որոնք շատ սերտ կապ ունին բնութեան երկու շրջանների հետ, առաջինն է աշխատութեան սկիզբը, երկրորդը նորա վախճանն ու նպատակը: Այսպէս ուրեմն կարելի է ասել, որ հին Հայոց մէջ Արեգ ամիսն էր գարնանային տարեմուտը, իսկ Սաւասարդ ամիսն աշնանային:

Յայտնի է սակայն և այն, որ հին Հայերը բացի բնական տարեմուտից ունեցել են և քաղաքականը: Մի այլ անգամի թոգնելով բացատրելու երկուսի տարբերութիւնն և շրջանութիւնները, երբ առիթ լինի խօսելու Հայոց Սաւասարդի մասին, այստեղ պէտք ենք համարում յիշել, որ եկեղեցին և ժողովուրդն ընտրել և պահպանել են բնական տարեմուտը: Եւ մեզ համար անհասկանալի է երեւում այն թէ Զ. դարում երբ նորոգուեցաւ Հայոց շարժական տօմարը, ինչպէս կարող էին Յուլիս ամիսը համարել տարուայ սկիզբն և 552 թուին Յուլիսի 11-ին նշանակել Սաւասարդի մէկը: Սոյնպէս անբնական է նոյն իսկ Օգոստոսի 11-ը համարել տարեմուտ, ինչպէս որ Հայոց անշարժ տօմարն է ընդունում թէև այդ ունի իւր հաւանական բացատրութիւնը: 2

Թէպէտև ժամանակի ընթացքում եղան

1. Патагоновъ. К. Арм. мѣсяцы.

2. Հ. Զ. Արշան. Յուլիք հայերն.

շխոթութիւններ և փոփոխութիւններ, որոնց պատճառները զանազան են, սակայն դրականութեան, ժողովրդական աւանդութիւնների և եկեղեցական տօմարի մէջ կտրելի է գտնել բաղմամբիւ յիշատակների, որոնք ցոյց են տալիս թէ հին Հայոց ամանորի տօնը ժամանակակից էր գարնանամտին և տարեշրջանն սկսուում էր և պէտք է սկսուէր Արեգ ամսով:

Այսպէս մտածելու իրաւունք է տալիս մեզ նախ այն, որ եկեղեցին Արեգ ամսի մէջ սահմանել է այնպիսի յիշատակների, որոնք յիշեցնում են աշխարհիս սկզբնաւորութիւնն և մարդկութեան երկրորդ նորոգութիւնը: Բնական է, որ մարդիկների համար աշխարհի ստեղծագործութեան շրջանն է իսկական դարազուլիւր: Երանի՜ չէ, որ յաւիտենից Արարչի այդ սքանչելի գործի՝ այն է աշխարհի և մարդութեան՝ ժամանակը հաշուի տակ ընկնել կարողանար, և յայտնի լինէր մեզ: Այն ժամանակ աշխարհը միայն մի ամանոր կունենար, մի տօն, մի ուրախութեան յիշատակ: Սակայն մարդու հասողութեանն անմատչելի է այդ հաշիւը, որ գիտունները փորձել են միշտ և փորձում են դուրս բերել իրենց ունեցած շատ աղքատիկ միջոցներով: Մի բան միայն պարզ է, որ եկեղեցին ընդունում է, թէ աշխարհիս արարչութեան ժամանակը համապատասխան է բնութեան վերակենդանութեան շրջանին: Արեգ ամսի 9-ից մինչև 15 հին տօմարով անընդհատ նշանակուած է «յիշատակ արարչութեանն Աստուծոյ», այդ օրերը իրար յետևից կարգում էին հաւատացելոց ունկնդրութեան համար թէ ո՞ր օրն Աստուած ինչ ստեղծեց և պարգաբանում էին այն հայեացքները, որ հին մարդիկ ունէին բնութեան վերայ: ¹ Այդ օրերից մէկում Արեգի 12-ին նշանակուած է «յայսմ աւուր

գարնանամուտ է և յիշատակ չորրորդ աւուր արարչութեան Աստուծոյ», իսկ Արեգի 16-ին նշանակուած է «Զատիկ է և տօն յարութեան Բրիստոսի»: Այսպիսով աշխարհի ստեղծագործութիւնը, գարնանամուտը, Փրկչի ս. Յարութիւնը կազմում են եկեղեցու մէջ մի շրջան, որ յիշեցնում է մեզ թէ ինչպէս է եղել մեր գոյութեան սկիզբը և ինչպէս մեր վերանորոգութիւնը: Այդ յիշատակն անխափան պահպանուել է մինչև այժմ: Իւրաքանչիւր տարի աւագ երկուշաբթի օրն (այս տարի Արեգի 30-ին) եկեղեցին յիշում է աշխարհի արարչութիւնը, կարգում է ս. Գրքից ստեղծագործութեան պատմութիւնը, երգում է շարականներ նոյն բովանդակութեամբ և արծարծում է մեր մտքի մէջ վերանորոգութեան գաղափարը: Նոյնը լինում է աւագ երեքշաբթի օրն, երբ եկեղեցին յիշեցնում է մեզ մարդկութեան երկրորդ նորոգութեան շրջանը ջրհեղեղի պատմութեամբ: Հին ժամանակներն այդ յիշատակներին նուիրուած էին զանազան տեսակ գանձեր ու տաղեր, որ նոյն օրերում երգուում էին անշուշտ, եկեղեցում: Անցել է այժմ այդ ամենի ժամանակը, ոչ ոք մեզ չի կարող այլ ևս բացատրել այդ ամենի խորհուրդը, որ երբեմն ոգի և սիրտ էր տալիս Հայոց եկեղեցական երգիչներին ու ատենախօսներին, լռել է ամեն ինչ և, կարծես, քարացել մնացել լոկ աւանդութեան սահմանած ձևի մէջ: Այլ կերպ էին զգում և մտածում մեր նախնիք. նոքա իրենց կրօնական զգացմունքների սրբութեան դրոշմը դրել են բազմահատոր յիշատակարանների մէջ, ապրել ու մեռել են նոյն զգացմունքներով, և անդադար փառաբանել են Աստուծոն հինաւուրց երգչի բերանով, որի ձայնը մինչև այժմ էլ հնչում է: ¹

«Հոյսն ի Հօրէ լուսոյ լուսափայլ զարդաբեաց զԱդամ, ի դրախտին եդեալ անմահ տնկոցն երկրագործ, արարածք ամենայն, տո՛ւք փառս Արարչին»:

«Նոր արարածք, պատուեալք ի հրեշտակաց, զերծեալք ի խաւարէ առ լոյսն, բարձր արարէք զնա յաւիտեան»:

¹. Այս ժամանակ լինում էին մինչեւ անգամ լեզուագիտական քաջատրուծիւններ, որոնք հիմնուած են միմիայն քաջատրուծների կամայականութեան վերայ: Զորօրինակ՝ երկինք, երկիր, տիւ, գիշեր այսպէս են քաջատրուած: «Երկին՝ երկու ինչ՝ օդ և հող»: «Երկիր՝ երկու ինչ՝ հող և ջուր»: «Եւ կոչեաց Աստուած զլոյսն տիւ, զի տեսեաց զերկտասան ժամ աւուրցն ի վերայ երկրի. և զխաւարն կոչեաց գիշեր, որ է գէշ իր կամ գէշ երր, այս է մութ ու խաւար»: Տես ձեռ. Յայսմաւուրք, 1692 թ. գրուած (մեր սեփական):

¹. Շարական աւագ երկուշաբթի եւ աւագ երեքշաբթի:

Հեթանոսական ամանորի յիշատակը ջրն-
ջելու նպատակով արդեօք թէ մարդկային ազ-
գի փրկութեան դարապաշտը աւելի պարզե-
լու համար եկեղեցին սահմանել է բնութեան
տօների օրերում արաչութեան յիշատակը,
դժուար է որոշել: Սակայն, երբ աչքի առաջ
ունենանք հին ժամանակագրական տեղեկու-
թիւնները, որոնցով մեր նախնիք կամեցել են
մինչև անգամ ձշղել աշխարհի և մարդու
ստեղծման օրերն և գտել են, որ այդ օրերն
Արեգ ամսի մէջ են, այն ժամանակ կը տես-
նենք, որ նախնիք արդարև գարնանամտին և
Արեգ ամսին տուել են շրջանի սկզբնաւորու-
թեան խորհուրդ: ¹

Եղել է մի ժամանակ, որ նոյն իսկ Հայոց
նոր տարին էլ այդ օրերումն էր լինում: Այս-
պէս՝ յայտնի է, որ 606 թուին Նաւասարդ
ամիսը Զատիկի օրերն էր և Նոր կիրակին հան-
դիպեցաւ «յելս Նաւասարդի»: ² 989 թուին
Քաղոց ամսի 17-ին ս. Աստուածածնի վերա-
փոխման տօն էր, ³ որ նշանակում է թէ ա-
մանորի ժամանակն եղել է մօտաւորապէս
Մարտ Ապրիլ ամիսներին: Այսպէս է հաս-
կացել և Դաւիթ Սալաձորեցին, որ երգում է. ⁴

«Գարուն տարի ամիսքն ճիւղ,

Սեաւ ու սպիտակ պտուղ շարուն.

Երկոտասան ամիսք որ կան,

Մարտն է խարխիւ, հիմն տարուն».

Բ.

Եթէ ժողովրդական ծէսերն ու աւան-
դութիւններն աչքի առաջ ունենանք, կը
տեսնենք, որ գարնանամտի օրերն են և տա-
րեմտի օրեր: Այդ յիշեցնում է Միջինքը
(Միջունք), որ սովոր ենք կարծել թէ մեծի

պահոց կէս շրջանը որոշող օրն է: Երբ ու-
շադրութիւն դարձնենք Միջինքի սովորու-
թիւնների վերայ, կիմանանք, որ այդ բացա-
տրութիւնը գոհացուցիչ է: Մի քանի տեղ
Հայ ժողովրդի մէջ մեծի պահոց միջինքին այն
են անում, ինչ որ ուրիշ գաւառների Հայ
ժողովուրդն անում է արդի նոր տարուն, այն
է յունուարի 1-ին: Այսպէս օրինակ՝ Ապա-
րանում միջինք ասածը մի մեծ հաց է, որի
մէջ մատանի կամ մի այլ բան են պահում,
և եփում են մեծ պասի չորրորդ շաբաթուայ
չորեքշաբթի օրը, ապա հինգշաբթի երեկոյեան
ժամից յետոյ ամբողջ ընտանիքով ժողովուրդ
են ու հանդիսաւոր կերպով մաս մաս անում
ընտանիքի անդամների մէջ. ում որ պահած
բանը դուրս գայ, տարուայ բաղդը նորան է
վիճակուած: ¹ Նոյն այդ ծէսը պահել է Շի-
րակայ ժողովուրդն և կատարում է տարե-
մըտին: Երեսն ընկուզով ու չամչով զարդա-
րած մի մեծ կլոր հացի մէջ պահում են մի
արծաթէ դրամ և եփում են տաբեմտի
նախընթաց օրը, այդ հացի անունն է Տարի:
Մի ժամանակ կար, երբ ամանորի օրն առա-
ւօտեան լուսաբացին շատ վաղ Տարին դուրս
էին բերում, նախապէս վառելով նորա շուր-
ջը ժամի մոմեր և շարելով քաղցրեղէններ,
Երեսները դէպի աղօթարան ուղղած ամէնքն
աղօթում էին և ընտանիքի մեծը Տարին դո-
րում էր, ապա իրարու շնորհաւորում էին,
մի մի պատառ քաղցր բան ճաշակելով: Տարին
ներս բերելուց յետոյ պահում էին, որ նշա-
նակած օրը կտրեն և իմանան թէ տարուայ
բաղդն ում է վիճակուած: Այդ օրը սովո-
րաբար յունուարի 2-ին էր լինում, որ բաղդ
փորձումի օր է ասուում: Ընտանիքի անդամ-
ներից իւրաքանչիւր ոք թէ ներկայ և թէ
բացակայ անշուշտ իւր բաժինը պիտի ունե-
նայ, և ում որ ելնէր արծաթ դրամը, նա
պարտաւոր է այդ իւր բաղդը պահել սրբու-
թեամբ և անկորուստ: Այս սովորութիւնը
որքան գիտենք, պահպանում են և Ղրիմի
Հայ դաղթականները, թէև ինչպէս Շիրակում
նմանապէս և հեռաւոր գաղթականների մէջ
այդ ծէսն էլ հետզհետէ մոռացուում է: Տա-

1. Մարտի 15 (Արեգ 7) սկիզբն է արարչութեան: Մարտի 22 (Արեգ 14) լինելութիւն մարդոյն: Տես ծնո-
ւատենադարանի Մ. Աթոռոյ № 244:

2. Ուխտանէս եպ. ԼԵ.

3. Ասողիկ, Գ. 27:

4. Նոր ժողովածու, Բ. պրակ, 68: Աստուածաշնչի
թարգմանութեան մէջ մի տեղ Արեգ ամիսը դրած է Նիսանի
փոխարէն, որ հին ժամանակ Բաբելոնի եւ Ասորեստանի
տարեմտի ամիսն էր (Գիրք Եսթերայ, Ը. 9). միւս տեղերում
դրուած է Ադար ամսի փոխարէն, որ Նոցա վարջին ամիսն
էր համապատասխան մեր Մահեկանին (նոյն գիրք Բ. 46 եւ
ԺԱ. 2): Բանի որ Նոցա էլ երկու ամիսօր ունէին Նիսան —
գարնանամտին եւ Թշրին — աշնանամտին, Արեգը Նիսանի
տեղը սխալ չէ:

1. Փշրանքներ ժող. բանաս. Գ. Ս. Յովսէփեանց, 70:

րին պատրաստելուց զատ ընտանիքի իւրաքանչիւր անդամի համար շինուած են տեսակ տեսակ հացեր՝ խամաճուկ, քիսայ, սանդր, հիւս և այլն։ Նշանաւոր է քիսէն, որ ընտանիքի աշխատաւոր տղամարդիկների համար է պատրաստուում։ Ընկուզով չամչով լցուած, քսակի ձև ունեցող խմորեղէն է այդ, որ պիտի դուշակէ հարստութիւն և եկամտի առատութիւն։ Չեւաւոր խմորեղէններից այնպիսիները, որոնք մարդու նմանութիւն ունին, թերեւս մնացորդ են հին հեթանոսական յիշատակների իրրև կուռքերին յատկացած առնական նուէր։ Ապարանում այդպիսի խմորեղէններն աւելի յիշեցնում են երկրագործական կեանքի ծէսերն ու տենչանքները։¹

Այսպէս ուրեմն Միջինքն և Տարին ոչ այլ ինչ են եթէ ոչ ժողովրդի մէջ յայտնի բազմ որոշող հացեր։ Սոքա երկուսն էլ պահել են հին տարեմանի յիշատակը։ Բանի որ Հայոց մէջ յունուարին տարեմուտ տօները տեղական չէ, այլ մտած է դրսից, կարելի է կարծել, որ տեղ տեղ հին սովորութիւնը պահելով ժամանակն են փոխել, ուրիշ տեղեր էլ թէ ժամանակն և թէ սովորութիւնն անփոփոխ է մնացել։

Թէ դարնանամտին, որ սովորաբար հեռու չէ և Զատիկի օրերից, եղել է հին տարեմանի սկիզբը, այդ տեսնում ենք և ուրիշ աւանդութիւններից, որ պահուել են ժողովրդի մէջ։ Զորօրինակ Ակնցիք Զատիկի պարերի մէջ երգում են։²

«Շնորհաւոր նոր տարի»

Սո՛ր տարի ու նոր բարիս։

Ախալքալակի գիւղացիք, երբ նոր են դուրս գալիս երկիրը մշակելու, հողովիլի մէջ երգում են։³

«Արեւը դնաց, Միջունքը մնաց,

Զօրանաս, հօտադ, զօրանաս»։

Միևնոյն ժամանակ ժողովուրդը տարին երկուս է բաժանում՝ գարուն և աշուն։ Միւս երկու եղանակները, կարծես, ծառայական մասեր են։ Դեռ հին երգիչն Ստեփաննոս, մուրթեան փոփոխութիւնների երկու շրջանն

է համարում երջանկութեան և թշուառութեան օրեր։⁴

«Աշուն էր, եղև զարուն»

Յամաքեցաւ ձիւն սարերուն

«Աշուն էր, եղև զարուն»

Չայն անուշ երեկ հաւերուն

«Աշուն էր, եղև զարուն»

Կանաչաւ երես դաշտերուն»

Երգելով վերանորոգութեան յիշատակներն է արծարծում և զուարճանում իսկ երբ ձմրան արհաւիրքն է մտաբերում, նորա խօսքերն այսպէս են փոխուում։

«Գարուն էր, եղաւ աշուն»

Ու թափաւ թուփ ծառերուն.

Ու աւաւ ամպն ի յարեւելք,

Չիւն երբ ի վեր սարերուն....

«Գարուն էր, եղաւ աշուն»

Վերացաւ վէլքն ագամորդոյն և չն

Երգիչն իւր ժողովրդի ոգուն շատ հաւատարիմ է մնացել, մինչև օրս էլ Ակնցիք իրենց առածների և ասացուածների մէջ, կարծես, միայն տարուայ երկու եղանակն են ձանաչում։⁵

«Գարնան արեւը տղուս ու հարսիս վրայ,

Աշնան արեւը փեսիս ու աղջկիս»

կամ թէ՛

«Գարնան եքսէն (յաջորդը) աշունն է»։

Ժողովրդի այսպիսի հայեացքի յայտարարն է, անշուշտ, և աղանձի (սէճաղ) գործածութիւնը։ Աղանձը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ բոհրած ցորեն, հետևելի չորացուցած կամ բոհրած ընդեղէններ խառնած, որ շատ տեղ ուտում են չամչով, և Միջինքին տներն իրարու բաժին են ուղարկում իրրև լաւ բան։ Սակայն աղանձի գործածութիւնը, թէև ոչ նոյն ձևով, տեղի ունի և աշնանը։ Եայտնի է, որ քաղի ժամանակ, երբ օրանը դաշտում է, գիւղացիք սովորութիւն ունին ցորենի հասկերից խարոյկ վառել, և երբ բոցն իջնում է, միկած հասկերը շփում են ափի մէջ և նոր բոհրած հատիկները տաք տաք ուտում են իրրև աղանձ, արդեօք այդ էլ մնացորդ է հին հեթանոսական պատա-

1. Փշրանքներ. 76:

2. Հնուքներ Ակնայ, Ե. Ծանկեան. 426:

3. Հաւախքի բուրմունք, Ե. Հաւայեան. 57:

4. Նոր ժողովածու, Բ. Պրակ. 9:

5. Հն. Ակնայ 203:

բազմերի, թէ զիւրացի չարածձի տղայոց մի խաղ է, որ ընդհանրացել է, չենք կարող ճշգրտել: Մեզ պատահական և անհիմն չի երևում այդ: Գարնանամութն հին ցորենն են աղանձ անում: աշնանամութն նորը: Ժամանակների և իրողութեան այս զուգադիպութիւնն անխորհուրդ համարել կարելի չէ: Գարնանամութի աղանձն, անշուշտ, յիշեցնում երկրագործական աշխատութիւնների սկիզբը: Չէ որ եկեղեցին էլ ընդունել է սերմնօրհնէքի ծէսը, որի մէջ առ Աստուած ուղղած խնդրուածքի մէջ այս կայ չայեաց, ասում է, ի սերմանիս մեր, որ կարողդ ես առանց սերման շնորհել հասկըս և առանց կերակրոյ ընուլ զքաղցեալս. օրհնեալ Տէր, զարտօրայս մեր, զի առանց ամենայն փեսայ սնուցանիցեն զպտուղս իւրեանց: Այստեղ երկու բան կարող ենք մտածել. կամ եկեղեցին ինքը նուիրագործել է մի հին ժողովրդական ծէս, կամ հաստատել է այդ ծէսը մշակութիւնների սկզբնաւորութեան ժամանակ իւր հօտին յոյս և մխլթարութիւն ներշնչելու համար. այսօր ազաբաղդաբար այդ անմեղ ծէսն էլ է մոռացուել: Եթէ զարնանամութի աղանձն երկրագործական տարեմութի օրհնութեան առարկան է, պիտի մտածենք, որ աշնանամութի աղանձը նոյն օրհնութեան պըտուղն է, որ իբրեւ երախայրիք ընծայուում է ծիրոյ սեղանին, թէ և շատ անգամ առանց խանձելու, այլ կալերից բուռ բուռ իւրաքանչիւր ազգատի և տնանկի բաժանելով: Օրհնեալ սովորութիւնն որ իսկապէս շտեմարանն է երկրի հացի առատութեան և լիութեան:

Գ.

Ըստ աւանդութեան՝ Արեգը Հայկայ դուտարներից մէկն է. իբրեւ կանանց կոչումն այդ անունն Հայոց մէջ չկայ. ունինք Արեգ-նազան անունը, որի երկրորդ մասը՝ Նազան եղել է հին ժամանակ, ինչպէս երևում է Նազինիկ (Թերեւս Նազանիկ) անունից: 2 Եթէ այդ աւանդութեանն հետեւելու լինինք, կա-

րելի է կարծել, որ Արեգ մի զիցուհի էր և Թերեւս դարնան աստուածուհի, թէ և այդ մասին որոշ ցուցումներ չկան. յայտնի է միայն, որ Արեգ անունով կոչուում էր նաև Հայոց ամիսների առաջին օրը: Բանն այս է, որ հին ժամանակ տարին բաժանուում էր 12 ամիսների, իւրաքանչիւրն 30-ական օրով. կար և մի ամիս 5 օրով, որ կոչուում է Աւելեաց: Իւրաքանչիւր օրը մի ոգու կամ աստուածութեան խնամքի տակ էր և կրում էր նորա անունը. այդպէս՝ հներն օրերին առանձին առանձին անուններ էին տալիս, որոնց թիւն է 30. Աւելեաց օրերն էլ իրենց ջոկ անուններն ունէին: Պարսից մէջ առաջին, ութերորդ, հնգերեսներորդ և քսաներորդեր օրերը Որմզդի խնամքի տակ էին և կոչուում էին նորա անունով և մահկանանքով. այդ չորս օրը յիշեցնում էին աշխարհի արարչութեան մասին և չորս եօթնեակների սկզբներն են, հաւասար մեր տերունական կամ միաշաբաթ օրերին: 3 Եթէ նոյն կարգով ընտրելու լինինք Հայոց օրերը, կը տեսնինք, որ առաջին օրը կոչուում է Արեգ, ութերորդը Միհր, հնգերեսներորդը Արամազդ, և քսաներորդերորդը Ժմակ: Այս չորրորդ անունը մեզ կասկածելի և մութն է թուում (դժուար թէ ծանօթ ծմակ բառը լինի). միւս երեքի մասին կարելի է ասել, որ հիթանոսական սրբութիւնների անուններ են զոցա հետ կարելի է միացնել Անահիտ 19 և Վահագն 27 օրերի անունները, նմանապէս և Երեզհան (Թերեւս Տիր) 11 և Վանատ (Թերեւս Վանատուր) 14 օրերի անունները, որով հին Հայոց օրերից եօթը կոչուել են աստուածների անունով: Մնացեալ օրերից չորսը մոլորակների, եօթը լեռների, երեքը ծանօթ աշխարհազրական տեղերի մէկն Արամի և ութն անծանօթ անուններ են: 2 Իւր ժամանակին Թերեւս յաջողութի մեզ պարզել բոլոր այդ անունների նշանակութիւնն և կապը հնութեան յիշատակների հետ, այստեղ այն միայն յիշելու պէտք ունինք, որ այդ անունները մինչև անգամ զրականութեան

1. Մայր Մաշտոց, 98:

2. Մովս. Խորեն. Բ. 65:

Ժողովրդի մէջ կան նաեւ Նազեթ, Նազու, Նազ-խաթուն անուններ, որոնց մէջ Նազ արմատը Թերեւս նոյնը լինի:

1. Spiegel. F. Eranische Alterth. III, 667.

2. Արեւանի 4. 2. հին հաւատք 145, 109:

մէջ իրրեւ օրերի կոչումներ զործածական եղած չեն և մեր յիշատակարաններում դոյութիւն ունին իրրեւ հնախօսական մնացորդ: Աչքի առաջ ունենալով որ Արեգ անունն օրերի ցանկի մէջ առաջին տեղն է, պէտք է կարծենք, որ հին ժամանակ Արեգ ամիսն էլ Հայոց ամիսների շարքում առաջինն էր և զարնանամտի հետ կապ ունենալով տարեմութի ամիսն էր:

Սովորաբար այս կարծիքն է մնացել Հայոց մէջ թէ Արեգ ամսի անունն արեւի անունն հետ է կապուած: Արեգունն կամ արեգունի արեգջեր, արեգդէմ բառերն իսկապէս և նշանակում են արեային արեւոտ արեւերես տեղ:

ԺԳ. դարու մեր վարդապետներից մէկը՝ Վանական այգպէս է փորձում մեկնել Արեգ անունը, որ թէև զոհացուցիչ չէ, բայց թերեւս հիմնուած է հին աւանդութեան վերայ.¹ «Արեգ, ասում է, որպէս թէ յառնեն քոյսը» (կամ) «Արի, ասէ, հիւսիսի և նկ հարաւ, որ է զարնան ամիսն» (կամ) «արեգակն» մեծ ակն ափս կամ լուսոյ ակն: Այս խօսքերից երևում է, որ Արեգ զարնան ամիս է, մի և նոյն ժամանակ այդ բառն իրրեւ մասն արեգակն խօսքի նշանակում է մեծ կամ լուսաւոր, այս վերջին իմաստին թերեւս կարելի լինի մօտեցնել արեգ բառն, եթէ աչքի առաջ ունենանք սանսկրիտ արկւա=արեւ խօսքը, որ նշանակում է վառվառն, արկ արմատից, որ է վառել: Չենք կարող ասել, որ Արեգ իրրեւ արեւի հոմանիշ Հայոց հեթանոսական սրբութիւն չէր, սակայն գիտենք, որ արեւը կամ արեգակը Միհրի պատկերն էր. ուրեմն Արեգ կամ մի տարբեր աստուածութիւն է, կամ Միհրի մակիրներից մէկը:²

Դ.

Ժողովրդական բարբառի և աւանդութիւնների մէջ արեւ, արեգակ շատ է աստուում. իսկ արեգ, որքան գիտենք, պատա-

հում չէ ոչ իրրեւ արեւի հոմանիշ և ոչ իրրեւ առանձին բառ: Այն խօսքերը, որոնք արեգակն բառի նման են երևում կազմուած, մասերի բաժանուել կարող են և իւրաքանչիւր մասն էլի զործածական է լեզուի մէջ. զորօրինակ փայլակն, փայլ, կայծակն, կայծ, աղբերակն, աղբիւր և այլն: Արեգակն խօսքի համար այդ ասել զժուարին է, եթէ վերը բերուած բարդութիւնները նկատելու չլինիք (արեգ-ջեր, արեգ-դէմ ևլն): Իսկ եթէ թոյլ տալու լինինք արեգակն բառի նոյնութիւնը արեգի հետ, այն ժամանակ կը տեսնենք, որ Արեգի գաղափարը շատ ընդարձակ նշանակութիւն ունի ժողովրդի լեզուի մէջ: Յայտնի է, որ արեգակն արդարեւ իրրեւ աստուածային յատկութիւն ունեցող բան հին ժամանակ վսեմ և նուիրական էր բանաստեղծութեան մէջ. արդի ժողովուրդն էլ, իւր երգերի և առասպելների մէջ շատ բարձր յատկութիւններ է ընծայում նորան: Մինչդեռ լուսինը միայն ցրտութեան պատճառ է համարուում արեգակն է, որ ազատութիւն է տալիս բնութեանը, բանալով նորա սառուցեալ կապանքները:

«Սեղան սատաֆէ, ոտքերն արծաթէ,

Հոսնակն ի փակ, ըսնլիքն արեգակն»:³

Հայոց մայրերն օրօրոցի երգերի մէջ արեւն են ճանաչում իրենց մանուկների ապահով ընկեր, օթեան և պաշտպան.

Գիշերն օրօրեմ խեւ ձէտ պէտ աստղերաց,
Յերեկն օրօրեմ խեւ ծաղկած արեգական...

Վերի մաքին քէ ծիծ տէր.

Հուանեակ քէ դարդար ասէր.

Արեգակ քէ դաղրական էլնէր»:²

այսպէս է միմնջում Վանեցի մայրն իւր զաւակին յանձնելով բնութեան խնամքին. իսկ Ակնցին օրհնում է մատաղ սերնդին արեւի պարգեւած առատութիւնները ցանկալով նորան.³

«Ապրիս դուն հօրով մօրով

Ու լցուի սրտիկդ արեւով:

Սրտիկդ արեւով լցուի

Մեր դռուն կարմիր խնձորով.

1. Տես Հայկազ. քառարան Արեգ բառը:

2. Արեգ անունն քաղաքութեանը թերեւս նպատակն եւ հետեւեալ յատուկ անունները. Արեգ դուռն (Ազաթ. ԺԷ). Արեգունի գաւառ, Արեգնի վանք (Միսկան 56, 525, Միսկան, 64, 470)

1. Մանանայ, Գ. Վ. Սրունձտեան. 294:

2. Վանայ Սազ, Գ. Եւթնը, 82, 85:

3. Հնութիւնք Ակնայ. 408.

Ո՛վ անցնիս վարդէն առնէ,
Ո՛վ գառնայ կարմիր խնձորէն:

Գիտենք, որ արեւ Հայոց լեզուի մէջ նշանակում է կեանք. «երկէն արեւ լինիս» զաւտ արեւ» հոմանիշ են երկարակեաց խօսքին: Երգման սիրոյ և գուրգուրանքի դարձուածներ են «արեւս վկայ, արեւիդ մատաղ, արեւդ սիրես» և այլն, յուսահատութեան և տխրութեան նշան է ասել «արեւս մարտ»: «Իմ արեգակս խաւարեցաւ» թշուառին և դժբաղդին արեւամուտ անուանել, ինչպէս որ վաղամեռիկ մէկին էլ հին Ժամանակ «արեւալէտ վախճանեալ» են ասել:

Ժողովրդական մի երգից երևում է, որ դարիպը զարնան ժամանակ ուրախանալու փոխարէն տխրում է. նորան զարնանային արեւն երևում է իբրեւ մէզ ու մատախուղ.

Պանչէ՛, կռու՛նկ, կանչէ՛, քանի գարուն է.
Ղարիպներու սիրտը զունդ զունդ արուն է,
Բու իջած տեղդ չայիր չիման է,

Աշխարհիս արեգակ ինձի դուման է:¹

Այս է թերեւս պատճառը, որ ժողովրդի մէջ ամենալաւ բարեմաղթութիւնն է ասել «արեգակով կշտանաւ» և գուշակել թէ «ձեր տունն արեւով լցուաւ» ձեր սեղան կարմիր խնձորով: Երկրի մշակութեան ժամանակ արեգակի օգնութեանը մեծապէս կարօտ ժողովուրդը բնական է, որ նորա ծագումն համարում է իբրեւ փակ շտեմարանի բացումն.

«Բաշխիս էրկնուց ընցաւ,
Էրկնուց դռներ բացուաւ.
Ձեր սեղան օսկի խնձորով
Ձեր բակ արեւու շաղով լցուաւ»:²

Այս ամենից երևում է, որ եթէ Արեգ նոյն է ինչ որ արեգակն, այն ժամանակ այդ ամիսն է, որ հայեցնում է սառուցները, ջերմութիւն է տալիս երկրին, կենդանութիւն, լիութիւն մարդիկներին, տունն ու բակն արեւի պայծառութեամբ և սեղանը կարմիր

օսկի խնձորով լցնում: Եւ արեւայ բաղդն ու վիճակը որոշող ուրախարեր ամիս, որ չէր կարող բնութեան գրկում ապրող հին հեթանոս Հայերի կեանքի մէջ նորոգութեան շրջանի սկիզբն չկազմել:

Այդ աւելի լաւ տեսնուում է և տեղ տեղ պահուած ուրիշ անտախապաշտութիւններից, այսպէս օրինակ՝ Ալաշկերտցիք մի սին հաւատ ունին թէ կան չար ոգիներ, որոնք ձմեռն իրենց գոմերումն են բնակում և փնասում են իրենց կովերին, եզներին, գոմէշներին և այլ օգտակար ու պիտանի կենդանիներին, այդ չար ոգիների անունն է շուռտ: Ուրիշ գաւառներումն էլ յայտնի է շուռտի գաղափարը. սակայն Ալաշկերտցւոց մէջ այդ չար ոգին փետրվար ամսի տէրն է: Մարտի մէջ (Արեգ) նոքա կատարում են շուռտանի ծէսը, այն է փետրուարը վռնտում են և մարտը ներս են առնում:

«Շուռտ ի դուրս

Մարտ ի ներս»:

Այս է ծէսի նպատակը: Եթէ յաջողեցան շուռտը տանից հեռացնել և մարտը ներս առնել, բաղդը կը մանի իրենց մէջ և անով տեղով երջանիկ կը լինին (գօվլաթը տուն կուգայ և կը մնայ). եթէ չկարողացան, շուռտըն իբրեւ չար և փնասակար ոգի կըսպառէ տան ամեն բարին և աղքատութիւն ու խեղճութիւն կը բերէ: Թէ որպիսի հեթանոսական հայեացքների և ծէսերի մնացորդ է այդ շուռտահանը, դժուար է այժմ որոշել: Բայց որ հեթանոսական է, և շատ սերտ կապ ունի երկրագործ և խաշնարած ժողովրդի կեանքի ու գաղափարների հետ, և միանգամայն որոշում է ձմրան վախճանի և զարնանամոտի նշանակութիւնը, այդ շատ ակնհայտ է: «Շուռտ ի դուրս, մարտ ի ներս», ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ մի բնական ձայն ցնծութեան, որ հեռանում է մաշող, սպառող ձմեռն, և զալիս է զուարթարար զարունն, երբ պիտի «բակն արեւու շաղով և սեղանն օսկի խնձորով լցուի»: Իբրեւ երկրագործ և խաշնարած ժողովուրդ՝ Ալաշկերտցին այդ բնական ձայնն հանում է Մարտի (Արեգի) ամեն մէկ օրուայ համար:

1. Հին հաւատք. 90:

Ուշադրութեան արժանի են եւ յատուկ անուններս Արեւիք կամ Արեւիք (Արեւեւաց տուն) գաւառ, Արեւոց կամ Արեւու քաղաք, Արեւէս գետը, եւ Արեւիկ կամ Արեւ անձնական անուն (Ջեմոք, 41, Միսական 208 եւ 174):

2. Ջաւախքի քուրմ. 54:

3. Մանանայ, 299:

Մարտ վեց՝ ձուն վրը ձան ցեց:
 Մարտայ ութին՝ սարեկ վրը բզին:
 Մարտայ քնին՝ լակակ վրը քնին:
 Մարտի քսան՝ լծքեր յարանը սրապանս:¹

Ե.

Գարնան տօնի յիշատակն Արեգ ամսի մէջ
 խառնուել է ծաղկազարդի տօնի հետ: Մեզ
 յայտնի չէ թէ երբ և ո՞վ կնքեց այդ տօնի
 անունը: որ աւելի ուղիղ գործ է ածուում
 իբրև ծաղկազարդ և հասկանալի է ողորդ-
 ման կամ արմատենեաց տօնի համար: այդ
 է Բրիտտոսի Երուսաղէմ գալու յիշատակը:
 Սակայն ո՞վ և կնքած լինի ծաղկազարդ անու-
 նը՝ աչքի առաջ է ունեցել, անշուշտ գար-
 նան բացուիլը:

Մարտն կուգար ծաղկներով

Յերկնից հաւերն կարգալով:

Երգել է Մուրատ Միկարն, յիշելով «բարկ
 արեգակի» ծագելն և «աստիկ ձների» հալուե-
 լը² Հայոց երկրի համար Արեգ (Մարտ) ամիսն
 է հարկէ՝ ծաղկաբեր ամիս է, և օտարոտի չէր
 կարող լինել ծաղկաբարի անունը փոխել ծաղ-
 կազարդ: Այդ ժամանակ արդէն դուրս եկած
 են լինում ձնծաղիկն ու մանուշակը՝ շատ
 տեղ նոյն իսկ ծառերն էլ զարդարուած են լի-
 նում իրենց ծաղիկներով: բնութեան այս
 ծաղկազարդելն է՝ որ ողևորութեամբ նկարա-
 րում է Դաւիթ Սալաձորեցին:³

Սախ ձնծաղիկն ու ջրիկտամ բարդն
 ու խաժուակն յառաջագոյն:

Սոքա չորսն միարանին, ու ձայն ածեն
 ծաղկներուն:

«Ծաղիկունք, զարթիք ի խոր քնոյն, քանի
 պառկիք ներքև հողոյն:

«Զարթիք, աշխարհս ծաղկեցուցէք,
 բիւրք ի բիւրոց անթիւ անհուն...»:

Ծաղկազարդին եկեղեցին ուն է օրհնում:
 օրհնած ուռը տարուում է աներն և պահու-
 ում ամբողջ տարի իբրև տան մէջ բարի բերող
 և պաշտպանող մի նշան: Այդ օրն երբայեցուց
 անուկների նման Հայոց երեխաներն էլ ցըն-

ծութեան աղաղակներ են արձակում: բայց
 նոքա որ ոչ երբայեցի են ծանաղում, ոչ ողոր-
 դման տօն զիտեն, իրենց համար առանձին
 ծէս ու հանգիս ունին, որ աղգային է և թե-
 րևս նոյն իսկ քրիստոնէութիւնից էլ հին:
 Ամեն մի երեխայ ունի իրեն ձեռքը մի մի
 ճրոճորնակ, կարկաչայ փայտից շինած տա-
 րօրինակ ձև ու կազմութիւն ունեցող կոշտակ-
 ներ, որոնք երեխաների ձեռքով շարժուելով,
 խիստ սուր ու բուխ ձայներ են հանում և
 մի տարօրինակ ներգաշնակութիւն են կազ-
 մում այն մանկական երգերի հետ, որոնք
 հնչում են այն օրն ամէն մի տան առաջ:
 Եթէ երբայեցի մանկունք աղաղակում էին
 «Ովսաննայ» օրհնեալ եկեղ ահուամբ Տեառն»
 Հայոց մանուկները կարծես թռչունների
 կարկաչն ու ձուռողիւնն յիշեցնելու համար
 իրենց կարկաչներն են նուագում և ամեն
 տանից ձու ժողովում Զատիկի համար:

«Կարկաչայ կարինկաչայ»

Սև մողի սևսև մողի,

Սունկ առէք, մոմ առէք,

Տասուերկու պատարագ առէք:

Իմ կարմիր հաւիթս դուս բերէք:

Երգում են նոքա և երբ իրենց բաժինն
 առնում հետանում են մինչև հետեւեալ տու-
 նը՝ ծանապարհին նուագում են իրենց ծրո-
 ծրանակը, կարծես ծաղրել ուզելով իրենց
 գանգաղ ուղեկիցներին:

«Ճոճճոճ ծրոճրանակ»

Ածու հալալ պիպեռնակ»

Լնկերս ընկաւ ծովը ծիրանը:

Հրաժարուում ենք որ և է բացատրու-
 թիւն տալու մանկական այս երգերին: Բա-
 ւական է միայն յիշել, որ այդ խաղերը ոչ մի
 կապ չունին բուն եկեղեցական տօնի հետ և
 ժողովրդական են: Տարակոյս չունինք՝ որ դո-
 քա էլ գարնան տօնի և տարեման հին յի-
 շատակներն են պահում իրենց՝ մէջ:

9.

Արեգ ամիսն յիշեցնում է մեզ և մի
 այլ նորոգութեան մասին: Աւելի քան հազար

1. Բաղրեանի Ջրաբ. գաւառ. Ս. Հայկունի, 248 եւմ:

2. Նոր ժողովածու, Բ. Պրակ. 5.

3. Նոյն 68.

1. Սարգսեան Ս. Ազուլեցոց քարաւան. Բ. 27 յիշում
 է տեղական ծէսը: Նկարագրում է Ազուլեցոց կարկաչան
 եւ ճրոճորնակը (ճրճաւ ա կ եւ փ ո ո ո ո): Կարկաչայի
 երգի մի այլ յօրինում անս Փշրանքներ էր. 71:

վեց հարիւր տարի սօրանից յառաջ Հայոց հոգեւոր փրկութեան երկունքի օրերն էին այս օրերը: Ս. Դրիգոր Լուսաւորիչ քարոզում էր Տրդատ արքային Բրիտոսի աւետարանն ինքը կրելով պէսպէս անտանելի տանջանքներ: Աստուծոյ մարդու անյողողող հաւատը և համոզմունքների վսեմութիւնն աղամանդի կարծրութեան չափ անգծելի և անտարտ մնացին այն ժամանակ տակաւին հեթանոս արքայի բռնութեան առաջ, որն ինքն էլ իւր նախնեաց սրբութիւնները պաշտպանելու ոգեւորութեամբ էր գործում:

Այլ մի օտարական և անաշխարհիկ եկիր յարեցար ի մեզ, և զի՛նք իշխես պաշտել զաստուածն զայն, զոր ես ոչ պաշտեմ հարցնում էր Ս. Դրիգորին թագաւորը, շատ բնական համարելով այն թէ ո՞վ ո՞ւմ ծառայում է, նորա աստուածն էլ պիտի պաշտէ. մի սխալ համոզմունք, որ յատուկ է աշխարհային մոլորութիւններին: յատուկ է նոցա որոնք հոգեւոր կեանքի վերայ նայում են իրրեւ աշխարհային բարիքի վերայ: Սակայն այդպէս չէ ճշմարտութիւնը: Այն օրից, երբ ճշմարիտ յուսոյ ճառագայթները Գողգոթայի բարձունքից ծագեցին «ի խաւարի նստելոցս» սրտերի մէջ, այն օրից արդէն ամէնքը զիտէին, որ «զԱստուծոյ պատին և զպաշտօն ոչ ումք վայել է տալ», զիտէին, որ «ծառաները պիտի հնազանդ լինին իրենց մարմնաւոր տէրերին», զիտէին և համոզուած էին, որ նոյն իսկ այգպիսի մարմնաւոր ծառայութեան և հնազանդութեան համար նոցա վարձատրոյք միմիայն Աստուած է: «Եւ քեզ միամտութեամբ վաստակեցի, ասում է թագաւորին Ս. Դրիգոր, և ինձէն զիմ վաստակս ապախո ոչ արարի, զի այնմ տէր է հատուցանող բարեաց»:

Անշուշտ թագաւորին քաջ ծանօթ էին Ս. Դրիգորի հաւատարմութիւնն և անձնուիրութիւնը մարմնաւոր ծառայութեան մէջ. բայց երկուսի պայքարն այլ ևս այդ մարմնական աշխարհի սահմանների մէջ չէր: Մէկն ազազակում էր թէ պէտք է պաշտօն մատուցանել «մեծի Անահատայ տիկնոջն», որ է փառք ազգիս մերոյ և կեցուցիչ, որով կեաց և զկենդանութիւն կրէ երկիրս Հայոց, միւսն ընդդիմա-

խօսում է համարձակ թէ «փոխանակ Աստուծոյ, յորոյ ի բարիսգ վայելէք, պաշտէք զփայտեղէնսդ և զքարեղէնսդ և զոսկեղէնսդ և զարծաթեղէնսդ, զոր Աստուծոյ կարգալ է ի սպաս և ի պէտս և ի փառաւորութիւն մարդկանս»* Բրիտոսի պաշտօնէի խօսքերն առաւել ևս զօրաւոր էին հնչում հեթանոսների ականջում: Երբ լսում էին նորանից թէ, «մեր կեանքս չէ յուսահատութեամբ, զի պաշտեմք զկենդանին, որ կարող է զկենդանութիւն տալ մեզ: յորժամ եւ կամի, զի թէ պէտեւ մնանիմ», կենդանի եմ»:

Զուր էր թագաւորը խրոխտաբար անարգում Ս. Դրիգորի պաշտած կրօնը. զուր էր նա հեռոջհեռ զօրացնում իւր սպառնայիքները, հեթանոսական հնարագիտութեան բոլոր տանջանարանները պատրաստելով: Աստուծոյ արեղակը ծագել էր Հայոց համար և նորա խոստովանող կարապետն անօրինակ համերուսութեամբ յոռւաջ փորեց իւր յուսաւոր վարդապետութիւնը, հրաւիրելով մեր հեթանոս նախնիքներին գրկաբաց ընդունելու այն ճշմարիտ յոյսն ու ջերմութիւնը: Վերջին ձիգր թափեց հեթանոսական կարճամտութիւնը բազմաշարժար նահատակին ընկճելու. բայց ո՞վ զարմանք, «թէ պէտեւ ընկալան գտանձանս իւրաքանչիւր որ ի սրբոցն առաջնոց» ասում է ս. Եովհանն Ռսկեբերան Լուսաւորչի ներքոյի մէջ, այլ փոքու ինչ և նուազունք, սղոցեցաւ նսայիտս, այլ ի միում վագրկենի, զխատեցաւ Եովհաննէս, այլ ի քթթել ական, քարկոծեցաւ Ստեփաննոս, այլ առժամայն իսկ, խաչեցաւ Պետրոս, այլ արագ կատարմամբ, սպանաւ և Պաւղոս, այլ ի նմին ժամու, չարչարեցան մարտիրոսքն պէսպէս հնարիք, բայց ամենեւեան ոչ միով օրինակաւ, այլ զանազանապէս ըստ պատահման ժամանակին և հնարից բռնաւորացն, իսկ սրանչելիս այլ վկայ եւ հայր անոր քան զմիտս եւ զխորհուրդս մարդկան վերամբառնայ հրաշիւք, վասն զի զամենայն տեսակս չարչարանաց, զոր ամենեւեան ընկալան, իրրեւ յօտարի ուրուք մարմնի՝ յանձն իւր ընրէր քաջութեամբ»:

* Ազաթանգեղոս, Ծ. 2, եւմ:

1. Սոփեք Հայկակ. 1.

Այս անընթեքի ս. խոստովանողին վիճակուեցաւ մինչեւ իսկ վախճուիլ նաեւ Արտաշատու խոր և խաւարչտին վիրապի մէջ. Հայոց ապագայ լուսաւորուն երկար երկար տարիներ¹ արգելուեցաւ այդ տարօրինակ բանտի մէջ աքնելու և երկնելու Հայոց հոգեւոր վերածնութեան ապագան: Երկնաւոր հրաւիրակի ձայնին հետեւելով, նա ընդունեց, ի վերջոյ, կոչումն հոգեւոր մշակի, երկրագործի, սերմանացանի, որի քրտանց ասպարէզն էր Հայոց երկիրն, և աշխատութեան նպատակը՝ մի ամբողջ ազգ ու աշխարհ ազատել հեթանոսական կուրութիւնից: «Նշուեցան աստիճաններ քաջ, գեղեցիկ աւետարանին լուսոյ, եւ անկեան՝ մշակի քրտնեալ, զորքն կենաց, զողկոյզն ծաղիկեալ, զմշակեալն ի Հօրէ, զարիւն խաղողոյն վիայեալ սուրբ աջովդ» կոչում է երկնային ձայնը ս. Հռիփսիմեանց բերանով խոր վիրապի արգելականին: ² Բողոքաւոր աշխարհ, երջանիկ վիճակ, որ, կարծես, կարողացել է միայն ս. խոստովանողի մեծ համբերութեան օրինակն զգենուլ և դարեր շարունակ ապրել ու գործել այդ համբերութեան ոգով:

Նրբ մենք այն մեծ խոստովանողի Մտին ի վիրապն յիշատակը կատարելու բարեարդութիւնն ենք վայելում արդեօք մի վարկեան մտածեցի՞նք զգացի՞նք, որ 1600 տարի յառաջ «այր մի անաշխարհիկ և օտարական, կրեց Հայոց վերածնութեան և վերակենդանութեան այն ծանր երկունքը, որի շնորհիւ կեանք ու կենդանութիւն վաշիւնց Հայ ազգը: Նթէ զգացի՞նք, ապա և պարտք ունինք շնորհելու նոյն համբերութեան օրինակը և երախտապարտ հոգեով պահպանելու նորա անօրինակ քրտանց արդիւնքը: Չմոռանանք այն պատգամը, որ Խոսրովիդուխա ընդունեց իբրեւ յայտնութիւն Աստուծոյ. ³ «յղեմջիք դուք ի քաղաքն Արտաշատ ամեկ անտի զկապեալն Դրիգորիոս. Նա եկեալ ուսուցէ ձեզ զդեղ ցուողը ըծշկութեամբ»:

Կ. Կ.

ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՒՄ

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՅԻ

— Լեոն ԺԳ. պապը կարեւոր է համարել մի նոր քննութիւն և սահմանադրութիւն հրատարակելու արգելուած գրքերի (ինդէքս) վերաբերութեամբ: Այդ սահմանադրութեան յառաջաքանում պապը խօսում է մեր ժամանակույ անսանձ գրչամուտիւն և վատ գրքերի մեծաքանակ տարածման մասին: Անասակար գրքերի մասին իրենց գատաւժիւր կարգացել են արդէն իսկ Վէքսանդր Զ., Լեոն Ժ., Պօղոս Գ. և այլ պապերը, սակայն ժամանակների փոփոխութեան պատճառով այժմ ևս կարեւոր է մի նոր քննութիւն և նոր ուղեցոյց վրնասակար գրքերի վերաբերութեամբ, ուստի և ինքը Զ. յօդուածից լազկացած մի նոր սահմանադրութիւն է տալիս՝ արգելուած գրքերի տեսակները որոշելու համար:

Պապական այս սահմանադրութիւնը տան գլխի է բաժանուած, որոնք են. ա) արգելումն առաքելոց գրքերի, հերձուածողների և այլ մատենագիրների շարագրութիւնների. բ) արգելուած հըրատարակութիւններ և թարգմանութիւններ ս. Գրքոց. գ) արգելումն զանազան ազգային լեզուներով թարգմանութիւնների. դ) լիտի բովանդակութեամբ գրքերի արգելումն. ե) արգելումն այն մասնաւոր հրատարակութիւնների, որոնց մէջ սրբազան իրեր են ծաղրուում. զ) սրբոց պատկերների և թողութեան թղթերի մասին. է) աղօթից և ժամանակագրութեանց գրքերի մասին. ը) պարբերական հանդէսների և թերթերի մասին. թ) արգելուած գրքեր ունենալու և կարգադու իրաւունքի մասին. ժ) մատնութիւն վնասակար գրքերի դուրսութեան մասին:

Այս գլխների մէջ առանձինն յիշատակուած են արգելուած գրքերի տեսակների և բովանդակութեան մասին: Հետաքրքրական է որ արգելուած գրքերի մէջ են բոլոր Աստուածայնչի ընկերութեանց հրատարակած և ոչ կաթոլիկների ձեռքով թարգմանուած ս. Գրքերը:

Այս որոշումներից յետոյ հինգ գլխների մէջ, որոնք բաժանուած են 19 յօդուածների, պապը հոգեւոր զբաղնութեան կանոններն է սահմանել:

— Այս տարուան մայիս ամսին լինելիք եկեղեցական ժողովի (կոնսիստորիում) համար պատրաստութիւններ են տեսնուում: արդէն իսկ տեղեկագրեր են ներկայացուած պապին մի քանի քրիստոնեայ վկաների մասին, որոնց պապը պէտք է սրբութեան անտիճանին արժանի հրատարակէ: Զարմանալի չէ՞ արդեօք, որ մեղաւոր մարդիկ են

1. Ագթանգեղոս ԺԱ. ԽԲ.

2. Մ. Խոր. Ներքող Հռիփսիմեանց.

3. Ագաթ. Խ.